

Intervju z Martho C. Nussbaum

Vplivna ameriška filozofinja Martha C. Nussbaum (1947) je zaslužna profesorica prava in etike na Univerzi v Chicagu v ZDA. Znana je predvsem po svojih delih, kot sta *Krhkost dobrega* (*The Fragility of Goodness*, 1986) in *Terapija želje* (*The Therapy of Desire*, 1994), v katerih se ukvarja z antično filozofijo, zlasti z etiko in s politično filozofijo. V intelektualni srenji je zaslovela s tekstom »A Speech of Alcibides: a reading of the *Symposium*«, objavljenim v *Krhkosti dobrega*.

Znana je tudi po svojih pedagoških zamislih; opisala jih je v najnovejšem delu *Ne za dobiček – zakaj demokracija potrebuje humanistiko* (*Not for Profit – Why Democracy Needs Humanities*, 2010) in še vplivnejšem delu *Kultiviranje človeškosti – klasični zagovor reforme liberalnega izobraževanja* (*Cultivating Humanity – A Classical Defense of Reform in Liberal Education*, 1997).

Sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja je v ameriškem visokošolskem prostoru potekal kulturni boj za reformo liberalnega izobraževanja, ki si je prizadeval zagotoviti upoštevanje interesov žensk, Afroameričanov, homoseksualcev, Azijcev, Latinoameričanov in drugih manjšin v obliki novih smeri študija, kot so ženske študije, gejevske študije, študije rase itd. Eden od glavnih ciljev omenjenih novih disciplin je bil boj proti beli moški zahodni logiki, ki jo izpričuje klasični študij. V ta kulturni boj je vstopila tudi Martha C. Nussbaum z delom *Kultiviranje človeškosti – klasični zagovor reforme liberalnega izobraževanja*, v katerem je nanizala razloge za reformo liberalnega izobraževanja, in to prav s stališča klasične izobrazbe.

Drzno zagovarja reformo liberalnega izobraževanja, ki je potrebna v ameriškem visokem šolstvu, pri tem pa mora zavriniti ugovore nasprotnikov reforme, da ta razdira tradicijo in da bodo študenti z multikulturalizmom pridobili nove ideje, ki se ne bodo skladale z njihovo vzgojo oziroma jih bodo oddaljevale od njihovih korenin, ter da nenehno spraševanje o prepričanjih in vrednotah povzroča pri študentih zmedenost.

Martha C. Nussbaum odgovori s previdnim uvodom v to, kar sama misli, da je pravo izobraževanje. Pritrjuje multikulturalizmu in reformi liberalnega izobraževanja, pri tem pa si pomaga ravno s t. i. klasično izobrazbo – humanistiko in umetnostjo. Začne s Sokratom in z njegovo trditvijo, da neraziskanega življenja ni vredno živeti. Sokrat nam pove, da je treba raziskati svoja prepričanja in svoje vrednote ter ugotoviti, ali so ti napačni, da jih spremenimo (ter ne ponavljamo istih napak), če pa so dobri, potem vsaj *vemo*, da so dobri in jih lahko upravičeno uporabljamo v svojem življenju. Sama v takšnem samopreiskovanju in občasnem dvomu ne vidi nič slabega, saj prav to omogoča uvid, kaj je pravo znanje, namesto da bi dogmatično ponavljali za tradicionalnimi (a mogoče napačnimi in pristranskimi) pojmovanji. Po njenem je pridobivanje »pravega« znanja z učenjem in s samopreiskovanjem (spraševanjem) ključ do tega, da človek postane odgovoren in kritičen državljan. Prav ustvarjanje kritičnega državljana, ki misli s svojo glavo, pa bi moralo biti glavni cilj visokošolskega izobraževanja.

Nato predstavi stoike, ki so trdili, da nismo le pripadniki (državljeni) neke skupnosti in naroda, ampak smo tudi državljani sveta ne glede na to, kje smo. Se pravi, da moramo spoštovati družino in lokalno skupnost, ki ji pripadamo, hkrati pa moramo znati u-videti tudi druge skupnosti in kulture, saj smo navsezadnje vsi ljudje z enakimi danostmi, kot je na primer raz-um. Le družba, ki je sposobna videti in spoštovati tudi druge družbe in kulture, je po njenem demokratična družba. Skratka, učenje o drugih kulturah, ki je v skladu s stoiškim učenjem, sestavlja bistven del življenja.

A kako poskrbeti, da bomo uvideli in cenili drugačne od sebe, ki pripadajo različnim etničnim, religioznim, rasnim in drugim tradicijam ali spolni usmeritvi? Z leposlovjem, ki ob pomoči imaginacije budi pri ljudeh sočutje in naklonjenost. Za dokaz tega uporabi dela Davida Huma in Adama Smitha. Zlasti slednji je trdil, da je znanje pomembno, vendar morala prav tako vključuje občutke in čustva. Še več, poudarjal je, da brez kultiviranja svoje moralne naklonjenosti celo izgubimo modrost. Za to pa je potrebna imaginacija, s katero si lahko predstavljamo, kako se počuti kdo drug. Sočutje nam pomaga, da ta drugi ni več »strašljivi drugi«, ampak si lahko bolje predstavljamo, v čem in kako nam je podoben – da se spoprijema s podobnimi življenjskimi težavami, izzivi in veseljem, le oblika je malo drugačna. Poleg tega nam to pomaga razumeti, zakaj so ljudje jezni, ko se ljudem, ki jih niti ne poznajo, zgodi krivica. Po njenem je torej leposlovje najboljši za kultiviranje simpatije in empatije, s čimer laže postanemo državljani sveta.

Vse to ji omogoči, da utemelji, zakaj je reforma liberalnega izobraževanja potrebna, oziroma se lahko tako natančneje poglubi v aplikacije multikulturalizma, tj. kako se kulturne, ženske, gejevske in rasne študije nanašajo na prej omenjene postavke, in v to, da so ti predmeti pravzaprav nujni v visokošolskem izobraževanju, saj dejansko pomagajo kultivirati kritičnega in empatičnega demokratičnega državljana in državljana sveta, za katerega si prizadeva.

V svoji najnovejši knjigi *Ne za dobiček – zakaj demokracija potrebuje humanistiko* pa predstavi in deloma ponovi razloge, zakaj je humanistika skupaj z umetnostjo pomembna na vseh ravneh izobraževanja. Zgodovinsko gledano je bila humanistika osrednji del izobraževanja študentov, saj je bila bistvena za ustvarjanje demokratičnega državljana. Toda Martha C. Nussbaum trdi, da se je v ZDA in drugod po svetu cilj izobraževanja nevarno preusmeril iz humanistke v ekonomske in tehnične vede. Zaradi osredotočenosti držav na nacionalno gospodarsko rast, vlade cilj izobraževanja vedno bolj razumejo kot izobraževanje študentov za gospodarsko produktivnost, namesto da bi jim ponudile široko izobrazbo, s katero bi se naučili kritično misliti in se s sposobnostjo imaginacije vživljati v druge. Negativne posledice tega že vidimo v zmanjšani sposobnosti argumentirane kritike avtoritete in sposobnosti sočutja študentov, saj ti ne razumejo in ne znajo sprejemati različnosti sveta (in številnih marginaliziranih skupin), v katerem živijo. Prav tako se študenti ne znajo spoprijeti s kompleksnimi problemi (ekologijo, brezposelnostjo, staranjem, neenakopravnostjo žensk in moških ipd.) globaliziranega sveta. Izguba omenjenih bistvenih kompetenc po njenem lahko resno ogrozi zdravje in uspešnost demokracije ter zmanjša upanje za boljši svet. Avtorica meni, da se moramo takšnemu pogledu na izobraževanje upreti, tako da

poskušamo v izobraževalni kurikulum ponovno uvesti humanistiko (z njeno sokratsko metodo kritičnega mišljenja na čelu), interdisciplinarne študije (kot so ženske študije in študije rase) in umetnost, saj le ti lahko izobrazijo študenta v pravega demokratičnega državljana (sveta), kar je pravzaprav ponovitev teze njene prej predstavljene knjige o visokem šolstvu, ki je zbudila največ odzivov.

Z Martho C. Nussbaum smo se pred kratkim pogovarjali ob izidu že omenjene knjige *Ne za dobiček – zakaj demokracija potrebuje humanistiko*.

V svoji novi knjigi *Ne za dobiček* trdite, da demokracije po svetu doživljajo krizo v izobraževanju zato, ker nacionalni sistemi za visokošolsko izobraževanje klestijo programe humanistike in umetnosti ter se osredotočajo predvsem na izobraževanje, ki spodbuja ustvarjanje dobička. O kakšni vrsti krize pravzaprav govorite?

Študiji umetnosti in humanistike so skoraj v vseh državah okleščeni z namenom usmerjanja študentov predvsem v tržno uspešne veščine, ki so kratkoročno uporabne za ustvarjanje dobička. To pomeni, da študenti niso deležni niti temeljne znanosti, za katero mislim, da je zelo ustvarjalna, sorodna imaginativnemu humanističnemu mišljenju in rigoroznemu kritičnemu argumentu, ki ga ponuja filozofija. Namesto tega je poudarek na tehničnih veščinah, ki jih ponotranjimo brez kakršnegakoli poglobljenega premisleka, metoda poučevanja teh veščin pa je po navadi učenje na pamet in povratno preverjanje.

Razlog, zaradi katerega mislim, da to povzroča krizo, je, da zdravje in celo preživetje demokracij temelji na usposabljanju državljanov za to, da o pomembnih stvareh dosledno in kritično mislijo s svojo glavo; da o svetu, v katerem živijo, o njegovi zgodovini, njegovi ekonomski strukturi, njegovih številnih ljudeh ter povezavah med njimi razmišljajo širše; da si znajo v vsej subtilnosti predstavljati, kako je biti človek, ki je drugačen od njih. Te veščine so povezane s študijem humanistike in umetnosti, s študijem filozofije, teologije, zgodovine, primerjalne književnosti, glasbe in drugih umetniških zvrsti.

Po vašem mnenju nacionalni in osebni napredek ne more temeljiti na izobraževanju za dobiček, ampak na izobraževanju za demokratično državljanstvo, in za to so še posebej pomembne nove discipline, kot so ženske študije. Zakaj?

Pravzaprav ne nasprotujem učenju veščin, ki študentom omogočajo ustvarjanje dobička, mislim le, da se morajo naučiti tudi drugih stvari. Zato podpiram humanistiko in družboslovje v visokem šolstvu. Študenti si s študijem izberejo svojo specializacijo, ki jih pogosto pripravi za delo, vendar mislim, da morajo prvi dve leti prav tako pridobiti širšo izobrazbo, ki jih pripravi na življenje in njihovo državljansko vlogo.

Eden od pomembnih ciljev široke izobrazbe je spodbuditi razumevanje boja za priznanje in enakopravnost različnih skupin v družbi. Za to sta potrebni razširitev in sprememba načina poučevanja zgodovine, ki ga lahko precej obogatijo nove

interdisciplinarne oblike študija, kot so ženske študije in študije rase. Ženske študije so koristne poleg osredotočenosti na ženske pri temeljnih predmetih, kot so zgodovina in druge discipline, saj interdisciplinarni študij družbene vloge žensk (ki vključuje biologijo, psihologijo, zgodovino, politično filozofijo in književnost) pripomore k novim uvidom. Ti niso zgolj za ženske, ampak za vse mlade državljane, saj bodo vsi sodelovali pri ustvarjanju prihodnosti za ženske v njihovih skupnostih (kot starši, volivci, delodajalci itd.).

Pogosto poudarjate pomen kritičnega mišljenja, zlasti njegov logični vidik, saj menite, da zgolj znanje ni dovolj za odgovorno vedenje. Kakšne vrste mišljenja in čustev morajo v izobraževanju za demokracijo spoznavati učenci in študenti in kako lahko te sposobnosti ter čustva spremenijo njihovo vedenje do t. i. »drugega« (tj. ljudi iz drugačnega socialnega, etničnega in religioznega okolja in z drugačno spolno usmeritvijo) in tako ustvarijo državljana sveta?

Kritično razmišljanje je zelo pomembno, saj v političnem življenju ljudje prepogosto sledijo tradiciji in avtoriteti, namesto da bi razmišljali s svojo glavo. Toda če naj se usposobijo za razmišljanje s svojo glavo, morajo razviti sposobnosti za mišljenje, znati prepoznati slab argument v političnem govoru ali razpravi in biti prav tako kritični do svojih argumentov. Osredotočenost na argument razvija tudi spoštljivo državljansko kulturo: namesto da bi sogovorniki videli razpravo kot izmenjavo žaljivk z namenom ponižanja nasprotnika, morajo drug k drugemu pristopati kot razumni ljudje in ugotoviti, kako so argumenti drugih povezani z njihovimi.

Za argument so prav tako potrebna čustva, potrebni so spoštovanje, naklonjenost in zadrževanje jeze ter želje po poniževanju. Na splošno pa v političnem življenju potrebujemo široko paleto čustev: primeren strah pred slabimi dogodki (ki ga uravnotežijo pravilna dejstva), razumno količino jeze zaradi družbene nepravilnosti (ki jo ponovno vodi pravo poznavanje zgodovine) in splošno sočutje do ljudi ter številnih različnih skupin.

V svojem konceptu kultiviranja čustev poudarjate negativni vidik projiciranega gnusa, ki ga lahko kultiviramo z boljšim razumevanjem stereotipnega vedenja (zlasti z metodo filozofije za otroke) in s pozitivnim vidikom privzganja sočutja skozi umetnost oziroma poučevanje umetnosti. Imate kakšen predlog, kako okrepiti filozofsko raziskovanje (v obliki sokratske tradicije), ki bi vključevalo spodbujanje sočutnega moralnega mišljenja in jkrati spodbujalo vprašanja o smiselnem življenju v naši heterogeni multikulturni družbi?

Krepitev mišljenja in krepitev sočutne imaginacije sta komplementarna, vendar ne nasprotna pojma – uporabljajo ju različni deli študijskega kurikula. Sokratsko mišljenje najbolj spodbuja filozofija z osredotočenostjo na analizo argumentov. Kultivacijo sočutja najbolj spodbujata književnost in zgodovina. Kar se

tiče vprašanj o smislu življenja – ta se v številnih disciplinah pojavljajo v različnih oblikah, na primer v teologiji, filozofiji in primerjalni književnosti. Zato si tako prizadevam za široko izobrazbo po liberalnem modelu izobraževanja; študenti se lahko omenjenim temam posvetijo v zgodnjih letih študija. Še pred tem pa bi morale fakultete seveda omogočati vse te oblike študija in študentom pokazati, da med njimi obstajajo številne povezave.

Prav tako zelo poudarjate umetnost in imaginacijo v izobraževanju, kar je za današnji čas precej nenavadna zahteva. Je to, da so zlasti avtorice (kot so M. Greene, I. Murdoch in vi sami) razvile nekatere najpomembnejše argumente o vlogi umetnosti in imaginacije v izobraževanju, povezano z žensko občutljivostjo za kontekst neke situacije in za vidik drugega kot različnega?

Mislím, da so ženske pogosteje vzgojene v senzibilnost za potrebe drugih, vendar mením, da gre za občutljivost, ki jo povzroči družba in ki je daleč od tega, da bi bila univerzalna. Prav tako se spreminja s tem, da se vedno več moških vključuje v vzgojo otrok, pri kateri je potrebna ta veščina. V umetnosti imamo seveda strastne in učinkovite moške in ženske vodje. V svoji knjigi se osredotočam na chicaški otroški zbor, ki ima zborovodkinjo, vendar bi se lahko prav tako osredotočila na vlogo Gustava Dudmela, ki je ustanovil številne orkestre v revnejših delih Los Angelesa.

V knjigi opisujete svojo vizijo humanističnega izobraževanja s stališča tradicije filozofskega raziskovanja in umetnosti ter vzhodni koncept izobraževanja Rabindranatha Tagoreja. Lahko, prosim, pojasnite, kje vidite možnost preseganja tradicionalne kulturne delitve na Vzhod in Zahod?

Pravzaprav mislim, da so pojmi, kot sta »Zahod« in »Vzhod«, neuporabni. Zakaj bi mislili, da obstaja ena sama kultura, ki vse narode združuje pod imenom »zahodni«, saj je vendar očitno, da med njimi obstajajo ogromne kulturne razlike, poleg tega ima prav vsak narod svoje notranje razlike. Ta heterogenost je celo opaznejša, ko se ozremo na »Vzhod«, saj Kitajska in Indija nimata veliko skupne zgodovine. Namesto tega predlagam, da o vsakem narodu govorimo znotraj njegovih lastnih pojmov. Prav tako binarna razdelitev »Zahod/Vzhod« izpušča Afriko, za katero se zdi, da ima od vseh najmanj sreče.

Po naključju imam rada Indijo, kjer sem veliko delala in se tudi navdušila nad delom Rabindranatha Tagoreja, ki je po svetu znan predvsem kot pesnik in romanopisec, manj znano pa je, da je bil tudi velik edukator. Njegova šola je bila v stiku s podobnimi šolami v drugih državah. Dopisoval si je z Mario Montessori; šola Leonarda Elmhirsta v Dartington Hallu v Angliji je bila oblikovana po zgledu Tagorejeve šole, kjer je Elmhirst vrsto let živel; študenti Isadore Duncan so obiskovali Tagorejevo šolo, da bi se učili plesa, in čeprav se John Dewey in Tagore nista srečala, sta sočasno izvajala zelo podobne pedagoške poskuse. Tako je bilo gibanje, ki je želelo izobraževanje oblikovati v skladu s sokratskim modelom izobraževanja

in vanj vključiti tudi umetnost, svetovno gibanje (vanj pa so bili vključeni tudi ljudje, kot so Johann Pestalozzi v Švici, Friedrich Froebel v Nemčiji in Bronson Alcott v ZDA). Seveda so program takšnega izobraževanja v Tagorejevi šoli oblikovali v skladu z indijskim kontekstom: velik poudarek na plesu v Tagorejevi šoli je na primer izhajal iz njegovega prepričanja, da ženske v indijski družbi ne bodo dosegle enakopravnosti, če se ne bodo najprej naučile gibati svojih teles svobodno in brez sramu.

Kako kultura in tradicija vplivata na ženske, da se prepoznajo kot enakopravna čustvena, umska, socialna in politična bitja, in kako lahko izobraževanje za demokracijo spremeni njihovo percepcijo samih sebe?

Sprašujete stvari, o katerih bi lahko napisali številne knjige. Poglejmo na primer moj zadnji odgovor. Sram je velika težava številnih žensk v številnih državah. Če so bile ženske vzgojene, da niso dovolj vredne, da bi sodelovale v javnem življenju, ali da so manj primerne za politično in ekonomsko delovanje kot moški, potem bodo, če se bodo želele vključiti na ta področja, obremenjene s sramom in tesnobo. Moški namreč pogosto verjamejo, da prisotnost ženske pri političnih in intelektualnih priložnostih zmanjša resnost teh in jih nekako spremeni v seksualni dogodek. Ženske morajo to prenašati, cena tega pa se kaže v njihovi samozavesti in zadovoljstvu. Če lahko izobraževanje za demokracijo izобрази ženske in moške, da se spoprimejo s prihodnostjo, v kateri oba spola cenita argument in sočutje ter sodelujeta na temelju enakopravnosti, potem bodo ženske lahko uveljavile svoje pravice brez stresa, ki ga ustvarja sram.

V knjigi *Seks in družbena pravičnost* predstavljate nekatere feministične napade na liberalizem, ker naj bi bil ta preveč individualističen in naj bi se premalo posvečal ženskam, enakopravnost pa naj bi bila preveč abstraktno zastavljena. Sami se ne strinjate z njihovo kritiko in odgovor zastavite v obliki Rawlsove teorije pravičnosti in Beckerjeve ekonomske teorije družine. Lahko, prosim, natančneje razložite vzroke za svoje nestrinjanje z njihovo kritiko. In kakšno mnenje imate o Nancy Fraser in njenem konceptu prepoznanja kot političnem konceptu pravičnosti, ki bi lahko dopolnil merila za distributivno pravičnost?

Moj argument je bil, da osredotočenost na posameznika, ki je značilna za velika dela liberalnih političnih mislecev (Kanta, Milla itd.), izpričuje idejo, da je vsak posameznik cilj in ne zgolj sredstvo za doseg ciljev drugega. Trdila sem, da je to za ženske izjemno pomembna ideja in da v modernih družbah opažamo, da so ženske še vedno prebogosto instrumentalizirane – bolj kot cilj v samih sebi so obravnavane kot tiste, ki naj skrbijo za reprodukcijo in vzgojo otrok. Z Millom sem se strinjala, da temeljna značilnost liberalizma, tj. spoštovanje posameznika, ni bila konsistentno aplicirana na družino, v kateri so nekateri še vedno obravnavani kot sredstvo za uspeh drugega. (Na tem mestu sem kritizirala Beckerjevo teorijo družine, ki družino obravnava kot posamezno enoto, namesto da bi jo obrav-

naval kot prostor, v katerem različni ljudje tekmujejo za moč.) Rawlsova teorija pravičnosti, ki jo je navdihnil Kant, ne ponovi te napake, vendar ima nekatere težave glede družine; v svoji knjigi *Ženske in človeški razvoj* raziskujem njegovo stališče o poseganju v družino in se na nekaterih mestih z njim »rahlo« ne strinjam, na splošno gledano pa je moje mnenje o njegovi teoriji v glavnem pozitivno. Kar se tiče Nancy Fraser, pa ideja o prepoznanju ne nasprotuje liberalizmu; za Rawlsa je samospoštovanje najpomembnejša »primarna dobrina«, ki jo ustvarjajo družbeno okolje prepoznanja in materialne priložnosti. Moj prispevek na temo gnusa in sramu poudarja pomen družbenega konteksta, ki ne stigmatizira posameznikov na podlagi njihovega spola, seksualnosti ali hendikepiranosti.

Kaj menite o današnjem in preteklem akademskem feminizmu – kakšnim pozitivnim in negativnim spremembam smo priča? In kaj menite o prispevku Andree Dworkin, ki je trdila, da so spolne vloge način zagotavljanja moške dominacije v seksualnih razmerjih, pa Nancy Chodorow in Judith Butler, ki je trdila, da lahko zatiralske spolne kategorije spremenimo z vzgojo otrok?

Današnji akademski feminizem je zelo raznolik, zato ga ne bi smeli posploševati. Tako kot vsaka uspešna akademska disciplina je tudi akademski feminizem postal bolj akademski in zato včasih bolj oddaljen od prvotnih korenin v praksi, zaradi česar mislim, da bi moral ostati v stiku s prizadevanji neakademskih žensk. Delo Dworkinove in MacKinnonove se je vedno nanašalo na slednje, delno zato, ker je MacKinnonova pravnica in je bila iz tega razloga vedno vpletena v praktične probleme. Dela Andree Dworkin prav tako ponujajo precejšen uvid. Mislim, da ne trdi, da spolne vloge vedno zagotavljajo moško dominacijo, ampak da smo imeli v preteklosti slabe spolne vloge, ki jih moramo zato spremeniti. Kar se tiče Nancy Chodorow, sem velika občudovalka njenih del, še bolj pa sem občudovalka del s podobno tematiko Donalda Winnicota, velikega angleškega psihoanalitika, ki je trdil, da sta igra in sprejemanje ključna za ustvarjanje odraslih, ki lahko presežejo toge spolne vloge. Ne poznam dela, v katerem bi Judith Butler pisala o vzgoji otrok.

Kaj menite o položaju žensk na univerzi? Raziskave, ki so jih opravili v Evropi, ZDA in Avstraliji, so pokazale, da so profesorice še vedno podcenjene in zasedajo nižja mesta kot njihovi kolegi. Kaj mislite, da je vzrok za to in kaj moramo še storiti na tem področju?

Mislim, da so se stvari zelo izboljšale in vendar moramo še veliko narediti. Ključni problem je čas, namenjen vzgoji otrok. Ženske še vedno nadpovprečno veliko časa posvetijo vzgoji otrok in zadnje čase tudi negi starejših, zato mislim, da ženske potrebujejo obširno podporo vlade, delodajalcev in tudi partnerjev. (Raziskave so pokazale, da imajo istospolni partnerji, moški in ženske, veliko enakopravnejšo razporeditev časa glede vzgoje otrok in gospodinjstva.)

Toda subtilnejše razlike med spoloma še vedno obstajajo. Na primer, v filozofiji moški pogosto več govorijo in so pri nastopu agresivnejši, zato se ženske,

ki ne govorijo toliko, počutijo premalo filozofske. To je resnična težava pri našem podiplomskem študiju, ki se perpetuira sama od sebe. Študentom nenehno dopovedujem, da količina govorjenja ni tako pomembna kot kakovost tega, kar napišejo. Kljub temu želja biti del vseobsežno-in-hitro-govoreče skupnosti vpliva na izkušnje žensk in jim zaradi tega primanjkuje samozavesti. Nedvomno imajo na drugih področjih opraviti s podobnimi težavami. Ena možnih rešitev, ki jih ponuja večina ameriških pravnih fakultet, je: namesto da se vedno znova isti študenti sami oglašajo k besedi, nekatere študente k besedi pozove profesor. Tako zagotovi, da moški in ženske govorijo enako časa, poleg tega se spreminja tudi predstava, da ženske ne znajo dobro govoriti.

In navsezadnje, kakšen je vaš predlog glede prihodnosti akademskega feminizma?

Ljudem ne govorim, kaj naj naredijo! Upam, da bo vsak feminist ali vsaka feministka našla svoj lasten jezik in opravljala delo, ki najbolje izraža to, v kar najbolj verjame brez strahu in popustljivosti pred avtoriteto.

Katarina Majerhold